

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y. ET L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DU COMITE INTERACADEMIQUE
DE BALKANOLOGIE DU CONSEIL DES ACADEMIES
DES SCIENCES ET DES ARTS DE LA R.S.F.Y. ET DE L'INSTITUT
DES ETUDES BALKANIQUES

X

BELGRADE 1979.

Галиб ШЉИВО

Педагошка академија
Бања Лука

БАМИЛ-ПАША У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ У 1853. ГОДИНИ

(По вијестима аустријских извјештача)

Омер-паша је, изненада, напустио Босну крајем априла 1852. године. Његов боравак у Босни и Херцеговини оставио је трага у психи становништва овог ејалета, на тај начин што оно није више имало повјерења у Портина обећања да ће се спровести реформе које су у више наврата објављиване. Већ тада се у народу учврстило увјерење по којем од владара и централне владе потичу, за народ, добри закони, али да их њени нижи органи, односно они који су дужни да их спроведу, или не разумију па их ваљано не спроводе или, пак, да намјерно заобилазе њихово спровођење, најчешће из личних побуда: или да владају онако како њима одговара или, пак, да што лакше добу до великих новчаних средстава. Омер-паша није припадао том кругу владиних чиновника. Он је настојао да стриктно спроведе наредбе које је добио у Цариграду прије свог доласка у Босну. У почетку свог рада на увођењу транзимата, он се окупио на муслимане, касније, када је сазнао да су хришћани под утицајем својих исто-вјерника из сусједних хришћанских земаља, он се, исто тако, обрачунавао и с њима. Дакле, он није имао повјерење ни у муслимане ни у хришћане. Муслиманско становништво је остало без даха од изненађења како се крваво обрачунао с њиховом властелом. Хришћанско становништво није се могло помирити с тим да ни Омер-паша, од којег су толико очекивали, није за њих ништа учинио. Штавише, он је њихов положај још више отежао, прије свега одлуком на основу које је хришћанском становништву одузето оружје које му је било неопходно и за личну одбрану, али и за друге сврхе. Управо ова мјера дала је нови повод аустријској влади да протестује код Порте у корист босанских и херцеговачких хришћана.

Аустријски генерални конзулат у Босни брижљиво је сакупио податке о свим појавама и догађајима који су утицали на нерасположење хришћанског становништва према властима и благовремено их достављао Министарству иностраних послова. Овај конзулат је почео са радом у исто вријеме у које је и Омер-паша дошао у Босну. У почетку рада, конзулови извјештаји наговјештавају сређивање стања у Босни, а с тим у вези и побољшање положаја хришћанске раје. У то доба су односи између конзула и Омер-паше били доста пријатељски. Но, када је Омер-паша почео да пропони све оне који се супротстављају политици Цариграда у Босни, па и хришћане, њихови односи захлађују да би постали непријатељски, па чак били и предмет расправе у Бечу и Цариграду. Од тада конзул не пропушта ниједну прилику а да у Беч не јави поступке Омер-паше који нису ишли у прилог хришћанском становништву. И Омер-паша је пратио рад аустријског конзула, читао његове извјештаје, па је и у њему расло нерасположење према конзулу. Када је на терену упознао аустријску пропаганду, онда је одлучније наступио и према аустријском конзулу и према хришћанском становништву. Наредно је одузимање оружја од хришћанског становништва да би спријечио оружани наступ према властима, завео шпијунирање њихових села, организовао будније чување аустријско-турске границе, а повремено је забрањивао сваки контакт са аустријским конзулатом у Сарајеву. Овакви односи у Босни, на коју је Аустрија све више рачунала, нису одговарали аустријској источној политици. Стога је Аустрија предузела иницијативу да им стане на крај. Искористила је све околности, па је интервенирала на Порти да се селаскер Омер-паша уклони из Босне и да се османска влада постара за побољшање положаја хришћанске раје у Босни.

Османска влада није имала јединствен став према овим аустријским захтјевима. Било је министара који су били наклоњени Аустрији, па су тражили да се удовољи њеним тражењима, али и оних који су одбијали аустријско мијешање у унутрашње прилике у Царству. Министар иностраних послова, Фуад ефендија, отворено је рекао отправнику послова аустријске интернунцијатуре у Цариграду, Фон Клецлу, „да се од једне независне државе, каква је Турска, не може захтијевати да се дају гаранције као што је она коју Аустрија тражи за босанску рају.”¹ Ово тим прије што је и аустријској влади било познато да неправилности на које она указује, нису проистекле из наредби Порте, већ су то неправилности у раду локалних органа власти које Порта стално спречава.

У ово вријеме односи између Аустрије и Турске још нису били нормализовани послје кризе због пријема аустријских, односно мађарских и пољских бјегунаца на турској територији

¹ Haus Hof- und Staats Archiv Wien (у даљем тексту ННStA W) P.A. XII/ Türkei, K-45, Фон Клецл грофу Буолу. Бујукдере, 21. октобар 1852.

и због искрцавања османске војске у Њивицама на Суторини. Покушаји да се односи нормализују учињени су половином 1852. године, па је и босанско питање ушло у програм поравнавања тих односа. Поравнавању тих односа нагињале су владе обију држава. То је било вријеме када су на помолу били заплети који су поново истакли у први план међународне политике „источно питање”. У вријеме када су Турској упућиване само аустријске притужбе, она их је одлучно одбијала. Али, када су се на Турску устремили Руси, тада је она покушала да са Аустријом изравна односе. Покушаји поравнавања наговјештени су половином 1852. (дакле, у вријеме када је мушир Омер-паша опозван из Босне, а и његов опозив је, можда, израз жеље Турске за нормализацијом односа) када је аустријска дипломатија формулисала услове под којим би Аустрија пристала да поново успостави добросусједске односе са Турском. Тако је отворен пут дипломатским натезањима у којима је видљиво да су и једна и друга страна настојале да преговоре о измирењу воде тако да у једном тренутку могу односе и нормализовати, али и погоршати. Ипак, стицај околности у којима су се догађаји одвијали није био наклоњен Турској, па је њена дипломатија морала попуштати. У другој половини 1852, она је морала да се одлучније супротстави руској политици, па је ријешила да попусти неким од аустријских тражења. Ту спада и рјешење босанских ствари. Због тога је одлучила да у Босну упути специјалног комесара, који је требао да на лицу мјеста испита аустријске захтјеве и да их потом ријешити.

Већ у септембру 1852, аустријски интернунциј је сазнао да ће у Босну бити упућен Портин комесар, и то Гамил-паша. Гамил-паша је познавао босанско-херцеговачке прилике јер је у Босни провео прву половину 1844. године на положају валије.² Пошто су сазнали за одлуку султана да у Босну упути Гамил-пашу, аустријски дипломати у Цариграду су били задовољни. Они су сматрали да је Гамил-паша погодна личност за ову дужност због тога што је као босански валија, на задовољство аустријских власти, ријешити многе предмете који су били спорни у аустријско-турским односима. Штавише, аустријски конзул у Босни, Димитрије Атанасковић, управо је са Гамил-пашом рјешавао спорне предмете у Босни и о њему се врло повољно изражавао. Аустријска страна је била задовољена.

Фон Клецл је упознао Гамил-пашу исцрпно са свим предметима аустријских рекламација у Босни.³ Гамил-паша је обећао

² Galib Šljivo, *Nemiri u Bosni u vrijeme namjesnikovanja Tahir-paše*. Југословенски историјски часопис, 1—2/1975, 161—162.

³ NHStA W. P.A. XII/Türkei, K-45. Фон Клецл грофу Буолу. Бујукдере, 4. новембар 1852. године. Фуад ефендија је обавијестио Фон Клецла да је Гамил-паша већ дошао у Истанбул и да су припремљене инструкције за његову мисију у Босни. Исто, Бујукдере, 23. септембар 1852. године. У вези с другом тачком приједлога за измирење Турске и Аустрије, Порта је упутила депешу аустријској влади у којој је стајало да ће Турска преду-

да ће приступити њиховом рјешавању када на лицу мјеста установи одштетне захтјеве. Оно што је бунило интернунцијатуру у Цариграду јесте чињеница да се стално одлагао одлазак Фамил-паше у Босну. Ипак, Фамил-паша стигао је у Сарајево, 2. јануара 1853. године.⁴

Портин комесар стигао је у Сарајево у вријеме великих припрема овог ејалета за ратовање у Црној Гори. У Босни и Херцеговини је сакупљана храна, обављан попис регрута добровољаца ради што издашније помоћи нападу Омер-пашине војске на Црну Гору. Добровољцима који су били спремни да ратују као пјешаци била је обећана мјесечна плата од шест талира, а коњаницима четрдесет пет цванцика.⁵ Добровољци су се сакупљали на зборном мјесту у Сарајеву, а онда су упућивани према Гаслици (Пљевљима) и Фочи. Чак су и топови из сарајевске тврђаве упућени на црногорско ратиште, тако да долазак Фамил-паше у Сарајево није поздрављен уобичајеном топовском салвом у знак добродошлице изванредном комесару. Да би Бошњаке приволеле за ратовање, босанске власти су прибјегле оним спољним знацима који су уобичајени у временима која претходе реформним. Улицама су телали извикивали позив за сакупљање добровољаца, по цијели дан су пјеване јуначке пјесме у којима је хваљено јунаштво јањичара, на јавним мјестима су истакнуте заставе, постављени су јањичарски казани на улицама-зборним мјестима, а сиромашним муслиманима бесплатно је давано оружје из државних складишта. Ратној атмосфери придоносили су чести пуцњи пушака који су одјекивали улицама Сарајева — све је то било доскоро строго забрањено. Богатији посједници и трговци су на свој трошак врбовали добровољце и на тај начин доказивали свој патриотизам.⁶

зети потребне мјере којима ће се онемогућити неправилни и незаконити поступци према аустријским поданицима у Босни. „Султан се брине о свим својим поданицима без обзира на вјеру.“ Зато му тешко падају они поступци којима се врши угњетавање босанске раје; Исто, Бујукдере, 30. септембар 1852. године; Исто, Бујукдере, 18. септембра 1852. године. Николајевић, посланик српске кнежевине у Цариграду, обавијестио је аустријског отправника послова Фон Клецла, да је Фуад ефендија од њега недавно тражио да пише својој влади да код босанских избјеглица, које су се склониле у Србију, дјелује на смиривању. Њих треба обавијестити, рекао му је Фуад ефендија, да се прилике у Босни смирују и да је у Босну упућен Галим-паша који има задатак да отклони учињене пропусте; Вид. Фердо Шишић, *Босна и Херцеговина за везировања Омер-паше Латаса (1850—1852)*. Суботица 1938, 578—579.

⁴ ННStA W, P.A. XXXVIII/G.K. Сарајево. Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 6. јануар 1853; „Народне новине“ од 13. сижечња 1853.

⁵ Kriegs Archiv Wien (у даљем тексту КА W), Команда Службеног граничног пука. Осматрачки извјештај од 21. до 31. децембра 1852. године. У Сарајеву, Травнику, Бањалуци, Зворнику, Бијелини и Тешњу чауши су објавили *свети рат*.

⁶ ННStA W, P.A. XXXVIII/G.K. Сарајево, K.100. Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 6. јануара 1853.

Сукоб Турске и Црне Горе нагласио је сређивање односа Аустрије и Турске. У санирању односа са Турском, Аустрија је прије свега видјела своје будуће односе са Русијом. Русија је била држава са којом је Аустрија имала врло пријатељске везе, али везе којих се Аустрија више бојала него затегнутих односа с Турском. Ријеч је, наиме, о оним везама којима су ове двије државе биле везане за *источно питање*. Хитност у рјешавању споразума с Турском Аустрија је нагласила упућивањем у Цариград изванредног аустријског посланика.⁷ Истог мишљења била је и Турска.

По доласку у Сарајево, Фамил-пашу је одмах посјетио генерални конзул Атанасковић и упознао га са аустријским захтјевима у односу на његову мисију. Ријеч је о рекламацијама аустријских власти на високе царинске стопе приликом увозно-извозних трансакција, и о обештећењу аустријских предузетника, прије свих Клукија и Шенфелда. Фамил-паша је саслушао Атанасковића и на крају разговора рекао да ће учинити све да се случајеви ријеше, како би се успоставили пријатељски односи између Турске и Аустрије. Овом приликом Атанасковићу је било јасно да су Фамил-пашина упутства доста непрецизна у односу на аустријске захтјеве, па му је у танчине изнио све податке и предмете које је Аустрија рекламирала у Цариграду. То су она питања која је Фамил-паши већ једном предочио Фон Клецил: да се у Босни уведу мјере које ће дјеловати тако да се побољша положај хришћанске раје и да се смањи број њихових жалби; да се онемогуће насилни поступци власти према аустријским поданицима; да се осигура слободна трговина; да се регулише царински систем; да се осигура изручивање дезертера и злочинаца; да се регулишу потражни захтјеви Шенфелда и Клукија, и да се олакша извоз дрвета.⁸ Конзул је комесару поднио набројане спорове писмено. Пошто је саслушао конзула Фамил-паша је, због тога што није био упућен у све аустријске захтјеве, обавијестио Атанасковића да ће рјешавати само оне захтјеве који су му на Порти постављени. За друге спорне предмете он ће затражити упутства из Цариграда. Он ће се постарати да, прије свега, одмах буду ријешени они предмети који иза себе имају судске пресуде. Поред осталог, Порта је спремна да одмах ријешити тужбени захтјев аустријских подузетника Шенфелда и Клукија, ком предмету је намијењена сума од 200 хиљада гулде-

⁷ Опширније: Галиб Шљиво, *Лајнингенова мисија у Цариграду 1853. године*. Историјски записи, година XXIX (XLIX), књига XXXIII, 1976/2, 187—226.

⁸ NHStA W, P.A. XII/Türkei, K-45. Фон Клецил грофу Буолу. Бујукдере, 21. новембра 1852. године. Фон Клецил је добио утисак послје разговора са Фамил-пашом, да је Портином комесару драго што му је повјерена мисија којом може утицати на смиривање односа између Аустрије и Турске.

на коју он може одмах исплатити.⁹ Послије овог разговора Атанасковић је обавијестио грофа Буола Шауенштајна да је стекао утисак да је Гамил-паша заиста спреман да разријеша спорно клупко замршених аустријско-турских односа у Босни.

Истовремено са доласком Портиног комесара у Босну, појачавао се и аустријски притисак на Турску. Прије свега, Аустрија упућује Турској протестну ноту, 7. јануара 1853,¹⁰ затим, шаље у Босну, више него раније, емисаре с различитим задацима, али с истим циљем: да сакупе што више података о босанским и херцеговачким приликама. Међу значајније мисије убрајамо мисију Ђорђа Стратимировића, потпуковника 5. Ухланен регименте.¹¹ У упутама, које је за Стратимировића саставио гроф Буол Шауенштајн, 7. јануара 1853, стоји да он треба да пропутује граничним територијама, Босном и Херцеговином, и да опише прилике у њима. „Морате разликовати муслимане од хришћана, а међу посљедњим католичку рају од православне.“ Положај хришћанског становништва у овим провинцијама, писао је гроф, нарочито је погоршан од оног времена од када је њом управљао Омер-паша, који је својим поступцима утицао и на погоршање међудржавних односа Аустрије и Турске. Стратимировић је био упознат са расположењем хришћанског становништва према Аустрији. Католици су одвајкада били наклоњени Аустрији због тога што су у њој налазили заштиту. И православно становништво, које је посљедњих година било изложено појачаној експлоатацији, усмјерава своје захтјеве ка Аустрији. „Питање је какво је њихово расположење данас, које су им жеље, наде и бриге и у какву се будућност уздају“. Пошто је од њега затражио да посматрања врши неупадљиво и да податке доставља тајно, тј. да не изазове подозрење муслимана, гроф му је нало-

⁹ ННStA W, P.A. XXXVIII/G.K. Сарајево, K-100. Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 6. јануар 1853. године. Порта је намијенила три хиљаде аспри или двадесет пет талера; Исто, гроф Буол Атанасковићу. Беч, 8. јануара 1853. године; „Народне новине“, 13. сибјечња 1853. године. Према дописнику ових новина Гамил-пашина мисија би се састојала у овом: „1. Нек душевно извиди је ли право имао Омер-паша сиротињу рају учвиелити онако кевролочно тамничећи илити хапсећи предњаке од народа и покупивши оружје, и јели се он разложито и темелито освидечито, да се је хотиела раја протива цару уздигнути. 2. Је ли право порез ударен на сваку фамилију по четири талира, на Турчина, кои има једну хиљаду кућах кметах и више, и на керстјанина, кои пред кланицом својом пет шест козах шугавих имаде. 3. Је ли све плаћено жито, сиено, ћумур, месо, дерва, масло, кирие и тд што је хаскеру од преклани сиротиња дала и тахвиле или quitanze узела на то.“; ННStA W, P.A. XII/Türkei, K-46. Фон Клецл грофу Буолу. Цариград, 24. фебруар 1853.

¹⁰ ННStA W, P.A. XII/Türkei, K-46. Фон Клецл грофу Буолу. Цариград, 8. јануар 1853. године.

¹¹ ННStA W, P.A. XXXVIII/G.K. Сарајево, K-100. Граф Буол Атанасковићу. Беч, 8. јануар 1853. године. Министар обавјештава конзула да је Стратимировић упућен у Босну и Херцеговину у тајној мисији и тражи од конзула, да му буде при руци; Исто, Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 29. јануар 1853. године. У Сарајево је дошао и капетан Милошевић из Загреба у пратњи тројице сержанера.

жио да се на лицу мјеста увјери колико су стварни губици кон-фискованог предузећа Клукија и Шенфелда. Овај предмет Стратимировић је требало да ријеши са Портиним комесаром.¹² Снаб-дјевен улутама и новцем, Стратимировић је прошао друмом од Градишке преко Бањалуке и Травника у Сарајево. У Сарајево се задржао до 23. јануара 1853, одакле је отпутовао у Мостар, пошто је од Атанасковића подигао двадесет дуката у злату. Интересантно је напоменути да Стратимировић није успио, или није ни хтио, да сачува свој инкогнито. Босански валија Хуршид-паша, и поред тога, није му правио сметње на путу, што се види по томе што му је без икаквих тешкоћа визирао пасош и чак ставио на располагање поштанске коње.¹³ Није нам познато да ли се је потпуковник састао са Фамил-пашом да би расправљао о одштетном захтјеву аустријских трговаца. Ипак, чини нам се да су турски државници у Босни респектовали аустријску непо-пустљивост или наметљивост, па су благонаклоно гледали на њихове захтјеве, па и на њихове уходе. Јер, мајор Кнежевић, абу-тант кнеза Александра Караборђевића, жалио се Атанасковићу да му је, док је боравио у Сарајево, у којем је и рођен, Фамил-паша онемогућавао рад и да се враћа кући необављеног посла. А аустријском високом официру, Стратимировићу, за којег се претпостављало, а можда и знало, са каквим је задатком дошао у Босну, власти нису чиниле сметње, штавише, ишле су му на-руку. Може се десити да су босанске власти очекивале да ће француски конзулат, који је у то вријеме почео са радом у Са-рајево, бити сметња аустријској пропаганди у Босни.¹⁴

Почетком 1853. године, у Босни и Херцеговини је, због на-говјештаја ратног вихора, дошло до одлагања свих других по-слова, изузев оних који су били непосредно везани за рат. Разу-мије се, Фамил-паша није могао приступити испитивању узрока спорова, док у Цариграду није развезан чвор аустријско-турских спорова Лајнингеновом мисијом. А у Босни све је било окренуто рату. Изузев обилније помоћи у храни, Босна и Херцеговина нису могле одвојити знатније војне снаге Омер-пашиној армији у Црној Гори. Због опасности да ће Аустрија, а и Србија, зарати-ти против Турске да би потпомогле Црну Гору, односно да ће извршити притисак на Турску демонстрацијом војне силе на границама Босанског пашалука, у Босни, а нарочито у њеним граничним мудирлукцима, није вршена регрутација. Да би онемо-гућиле хришћанско становништво да се веже са аустријским и српским поданицима, мјесне власти су, по наређењу валије, ор-

¹² Вид. Др Владан Борђевић, *Црна Гора и Аустрија 1814—1894*. Београд 1924, 71—74; Уп. Борђе Б. Стратимировић, *Успомене генерала Борђа Стратимировића*. Беч, Загреб, Лајпциг 1913, 54—59.

¹³ ННStA W, P.A. XXXVIII/G.K. Сарајево, K-100. Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 27. јануар 1853.

¹⁴ ННStA W, P.A. XXXVIII/G.K. Сарајево, K-100. Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 3. фебруара 1853. године; KA W, Задар, 20. јануар 1853. године.

ганизовале стално надзиравање села у којима је живјело хришћанско становништво, тим прије што су биле проширене вијести да се оно припрема на устанак.¹⁵ Локалне власти у граничним казама настојале су да одржавају добросусједске односе са аустријским граничним пуковима, а и однос према хришћанском становништву је побољшан.¹⁶

У свим крајевима Босне и Херцеговине сакупљана је храна за Омер-пашину војску. Ово се односило и на муслиманско и на хришћанско становништво: „...у крупском капетанату сакупљено је, од 770 хришћанских фамилија 300, а од 1007 муслиманских фамилија 400 товара цвибока,¹⁷ што је укупно износило 42700 ока и све је то на коњима пренесено у Ливно.¹⁷

Аустријске уходе, које су у ово вријеме врвјеле по Босни и Херцеговини, забиљежиле су гласине, које су кружиле Босном па су их пренијели војним командама на граници, да ће се муслиманско становништво одупријети регрутовању (да се од четири способна за војску дигну тројица), због тога што су и муслимани, као и хришћани, оптерећени порезом, што и они, као и хришћани, морају давати храну за војску, па према томе и они, као и хришћани не морају ићи у рат. А да би избјегли отворен сукоб са провинцијском владом, они ће инсценирати пограничне сукобе.¹⁸ Међутим, управо у ово вријеме на границу су почеле пристизати знатније аустријске војне снаге, тако да су изостале пограничне чарке. Исто тако, оживјела је и турска граница.

Прије свега, Команда Бродског граничног пука у Винковцима била је обавијештена, 13. јануара 1853, да су дуж Саве успостављене страже које су даноноћно мотриле збивања на граници, а њихова јачина се кретала од група које су бројале од тридесет до шездесет људи. И поред оваквог стања, на гра-

¹⁵ Опширније, др Милорад Екмечић, *Мит о револуцији и аустријска политика према Босни и Херцеговини и Црној Гори за вријеме кримског рата 1853—1856. године*. Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине. Сарајево 1962, 95—165.

¹⁶ КА W, Извјештај команде Другог граничног пука. Костајница, 29. децембар 1852. године. Ухода је закључио да је добро владање турских власти према хришћанском становништву проистекло из намјере да их употребе у рату против Црногораца; Исто, Извјештај Врховне граничне команде за период од 21. до 31. децембра 1852. Карловац, 4. јануар 1853. године.

¹⁷ КА W, Извјештај команде Првог банал пука број 1. Обљај, 10. јануар 1853. године; Исто, Извјештај команде Слунског граничног пука. Вали Село, 10. јануар 1853. године; Исто, Извјештај команде Огулинског граничног пука. Кершља, 10. јануар 1853. године; Исто, Атанасковић барону Јелачићу, Сарајево, 29. јануар 1853. године. Турске власти су строго кажњавале сваки прекршај својих поданика на граници. Тако је због изгрета на граници валија наредио: 1. Да се заштија Хусо Хусеинов окује у гвожђа. 2. Да се смијени мудар у Цазину. 3. Да се одмах врати украдена стока и да се надокнади штета у износу од сто шездесет осам форинти. 4. Предложио је Порти смјењивање са дужности бихаћког кајмакама.

¹⁸ КА W, Извјештај команде Огулинског граничног пука. Кершља, 10. јануар 1853. године.

ници није био обустављен промет. Скела у Брчком је непрекидно радила, али је сваки трговац који је из Аустрије долазио у Брчко био стално на оку турским властима.¹⁹

Турским властима у Босни били су познати покрети аустријске војске према граници. Зато је, поред осталог, из Босне подигнуто мало регрута за ратовање у Црној Гори. Иако су вијести које говоре о броју добровољаца у црногорском боју противрјечне, ипак се може вјеровати аустријском конзулу, да до 10. јануара 1853, када је престао упис добровољаца, није сакупљено више од осам стотина добровољаца.²⁰

У склопу одбрамбених припрема сјеверне границе, Бихаћ је добио на својој важности. Временом заборављену, оронулу тврђаву, половином јануара 1853. напунили су, поред војне посаде, мајстори који је требало да зауставе њено пропадање и да је оспособе да, као некад, буде главна одбрамбена тачка аустријском упаду у Босну. У ове припреме спада и успостављање брзе поште по којој се вијест из Сарајева могла пренијети у Бихаћ, и обратно, за 48 сати.²¹ Ипак, било је јасно да је и поред тога Бихаћ представљао велику препреку аустријском упаду у Босну. То се види из аустријских војних планова. Јер, у аустријским војним плановима упад у Босну је планиран или код (Босанског) Новог или код Костајнице, гдје је било сконцентрисано, у јануа-

¹⁹ КА W, Извјештај команде Бродског граничног пука бр. 7. Винковци, 13. јануар 1853. године. У четвртак, 6. јануара, повећан је бијељински гарнизон једним коњичким табором, а зворнички са два коњичка табора; Исто, Винковци, 26. јануар 1853. године. Исто, Извјештај команде граничног пука бр. 8. Нова Градишка, 29. јануар 1853. године. Патроле у саставу 3—4 човјека, једни на коњима, а неки пјешке, патролирају дан-ноћ поред Саве.

²⁰ КА W, Атанасковић барону Јелачићу. Сарајево, 20. јануар 1853; Исто, Извјештај команде Оточког граничног пука. Завала, 20. јануар 1853. године. Само из Посавине је регрутовано 13 хиљада регрута, а у Сарајеву се још увијек вршило регрутовање; Исто, Извјештај команде Личког граничног пука од 11. до 20. јануара 1853. године. Добро Село, 20. јануара 1853. године. У Вакуф су дошла два барјактара који су имали развити заставу и пописивати регруте. Расположење у Вакуфу је било такво да се неће јавити довољан број регрута добровољаца. Ухода је ово претпостављао по томе што су Вакуфљани, када су 16. јануара предали сакупљени порез муселиму, истог замолили, да у њихово име упути молбу на највише мјесто да Бошњаке поштеди ратовања у Црној Гори; умјесто тога, њих власт треба да снабдије оружјем због могућег сукоба с Аустријом; Исто, Извјештај Врховне граничне команде. Карловац, 26. јануар 1853. године. Према извјештајима ухода, из Босне је упућен слиједећи број добровољаца у Црну Гору:

- 2. јануара 1853, 4000 из Сарајева и 2000 из Травника;
- 12. јануара 1853, 500 из Јајца и 500 из Бањалуке;
- 14. јануара 1853, 500 из Кључа.

²¹ КА W, Извјештај Врховне граничне команде. Карловац, 30. јануар 1853. године. У Крајину је био упућен извјесни Мујага Хоџић да наговори Крајишнике да они први нападну Аустрију и тако предупреде планирани напад на Босну. Међутим, Мустафага, бимбаша у Стурлићу одбио је ово наређење, а извршиће га онда када му то нареди Омер-паша.

ру 1853, 13—14 хиљада војника. Овај правац напада на Босну одабран је због тога што је:

— на том правцу, на босанској страни, било мало утврђених мјеста која би могла пружити отпор аустријском нападу;

— што је било прилично лако форсирати ријеку Уну. Она је ту имала два рукавца од којих је један био толико плитак да се лако могао прегазити, а други је био узак, па се на њему лако могао подићи понтонски мост;

— на аустријској страни био изграђен један кастел који је могао штитити прелаз аустријске војске преко Уне;

— постојао добар друм од Петриње до Костајнице по коме се лако могла пребацити војна опрема која прати покрет војске.²²

Према извјештајима аустријских ухода, све припреме за одбрану турске границе турски поданици су изводили у строгој тајности, како су их о томе обавијестили њихови доушници. Наиме, они су то морали крити од аустријских погледа, пошто Аустрија само тражи згодан изговор за рат или нове протесте. Зато су транспорти оружја и муниције долазили ноћу, што је био случај и са транспортом од 70 товара муниције који је, ноћу између 15. и 16. јануара допремљен у Бихаћ. Исто тако је приспио ноћу одред од двјеста Албанеза као појачање. Да су се Бошњаци озбиљно припремали за рат, видило се и по томе што су у ово вријеме прорадиле барутане у Бихаћу, Цазину, Отоки и Крупи.²³ У бихаћком кајмакамлуку наређено је свим муслиманима да доведу своје оружје у исправно стање и да се снабдију довољном количином муниције.

Слично припремама за одбрану Бихаћа, вршене су припреме и у другим босанским градовима дуж аустријске и српске границе. У Градачац је, половином јануара 1853, приспјело 50 товара муниције. Ипак, све ове припреме биле су мале по обиму, што се види и по томе што у Босни и Херцеговини у то доба није било већих војних снага.²⁴

Турске власти су биле добро обавијештене о збивањима на граници и о доласку аустријских снага. То је био дво подршке аустријској дипломатији која је на Порти наступила у корист књаза Данила. Аустријски притисак био је јачи јер је она, осим интересовања за Црну Гору, била, прије свега, посебно заинте-

²² R. Gerba, *Zur Geschichte der Ereignisse in Bosnien und Montenegro 1853*. Mittheilungen des k.k. Kriegs Archivs. Neue Folge. Wien 1887, 142.

²³ КА W, Извјештај команде Слунског граничног пука. Вали Село, 20. јануар 1853; Исто, Извјештај команде Првог банал граничног пука. Обљај, 31. јануар 1853. године. На реновирању бихаћке тврђаве ради више хиљада људи са крапчама и мотикама; Исто, Извјештај команде Оточког граничног пука. Заваља, 31. јануар 1853. године.

²⁴ КА W, Извјештај Бродског контумаца. Брод, 24. јануар 1853. године. У Босни су се налазиле ове војне снаге: у Зворнику се налазио један одред од четрдесет пјешака под командом Алајбега; у Градачцу се налазила посада од тристо до четири стотине пјешака, сто педесет коњаника, педесет тобџија и четири топа, под командом Сулејманбега.

ресована за очување својих интереса у Босни и Херцеговини, који су били угрожени. У овом тренутку аустријски државници су процијенили да је дошло вријеме у којем Турска мора попустити, и они су предузели све, па и покрет својих трупа на границу, само да присиле Турску на попуштање. Да се није радило о тактичком маневру, види се по војним плановима напада на Босну, који су урабени у Врховној војној команди Аустријског Царства.²⁵ На основу тих планова, барону Јелачићу је наређено да, као командант овог напада, одмах приступи формирању армије којом ће извршити напад на Босну у циљу продора до Сарајева.

Ненадани долазак већих војних снага на границу није остао незапажен на турској страни. Бихаћки кајмакам Шаћир ефендија је, 24. јануара 1853, обавијестио становништво свог кајмакамлука о пристизању веће аустријске војске у подручје Огулина и Слунџа. Он је савјетовао становништву да се не узнемирава због овог догађаја јер се нада да ће се изгладити односи између Турске и Аустрије. Уходе су сазнале да становништво није вјеровало свом кајмакаму и да се јако уплашило због војске на граници.²⁶ Ипак су уходе претјерале у овој тврдњи, јер су се Бихаћани много више спремали на отпор него на предају.

Зворнички кајмакам Фехим-паша предузео је, као и бихаћки, мјере предострожности од напада и сјеверног и источног сусједа. Прије свега, извршена је преметачина кућа хришћанског становништва у брчанском мудирлуку, а, вјероватно, и у другим мудирлуцима зворничког кајмакамата. Он је обратио већу пажњу покретима војске на српско-турској граници, па је наредио мудирима да му хитно упуте 10—50 добро наоружаних војника, које је распоредио дуж обала ријеке Дрине. По овој наредби, брчански мудир му је, 26. јануара 1853, послао педесет коњаника, који су, одмах по доласку у Тузлу, упућени на обале Дрине.²⁷ Свакодневно су пристизале вијести о запосједању босанске границе све већим војним аустријским снагама. Зато су и на босанској страни предузимане опсежније припреме да се спречи аустријска агресија.

Почетком фебруара 1853. године објављена је општа мобилизација. Власти су почеле регрутовати младиће у свим мудирлуцима. На примјер, у брчанском мудирлуку је већ 2. фебруара 1853. формирана регрутна комисија, а регрутација је обављена 3, 4. и 5. фебруара.²⁸ Они младићи које је регрутна комисија ода-

²⁵ КА W, Барону Јелачићу, Беч, 18. јануар 1853. године.

²⁶ КА W, Извјештај команде Оточког граничног пука. Завалџа, 31. јануар 1853. године.

²⁷ КА W, Извјештај команде Бродског граничног пука бр. 7. Винковци, 28. јануар 1853; Исто, Извјештај Бродског контумаца. Брод, 7. фебруар 1853. године.

²⁸ КА W, Извјештај генерал-мајора Кнежевића. Петриња, 3. фебруар 1853. године. Крупском и новском мудиру је наређено, да у случају продора аустријских трупа, одмах похапсе све попове и кнезове и да их удаље са границе у унутрашњост провинције.

брала упућени су својим кућама, али им је наређено да се у недјељу, 6. фебруара, јаве у Тузлу, гдје треба да добију распоред. Тако је у брчанском мудирлуку регрутовано пет стотина муслимана и сто осамдесет хришћана. Истовремено је и граница још више осматрана. Патроле од једног-два човјека даноноћно су патролирале границом. Аустријски шпијуни су претпостављали да су на чувању границе ангажоване знатне војне снаге, које се ипак нису могле видјети јер су се маскирале у жбуњу.²⁹

Оном становништву које није било обухваћено регрутацијом, наређено је да се припреми за ратовање. Муслиманском становништву је подијељено оружје из војних складишта, а коњи су свакодневно јахани да би били за напоре издржљивији. Сва утврђења су на брзу руку поправљана и припремана за одбрану. Уходе су извијестиле војне граничне команде да су већ биле оспособљене тврђаве у Островици, Новом, Бихаћу и другим мјестима. И поред оваквих припрема за одбрану, муслимани, посебно у Крајини, нису њима били задовољни. Они су тражили од бихаћког кајмакама да се више уради на систему одбране: да се градови снабдију бројнијом посадом, муницијом, топовима и храном. Незадовољне оним што је учињено за одбрану Крајине, или неувјерене да је то све довољно, неке муслиманске породице из бужимске и острожачке нахије склониле су се у Пећиград и Цазин.³⁰

Ипак су сви аустријски погледи били уперени у Бихаћ. Аустријске уходе стално су пратиле појачања која пристижу овамо. У граду је владало стање приправности. Градом су кружиле војне патроле. Бихаћки кајмакам је често одржавао савјетовања са угледним људима. Ипак, босански валија није био задовољан управом овог кајмакама, па га је замијенио.³¹

Хришћанско становништво у Босни није позвано на регрутацију, али је према њему знатно измијењен став. С обзиром да је однос власти био такав да је, нарочито у 1852. години, хришћанско становништво масовно бјежало на аустријску територију, то је Фамил-паша добио, поред осталог, упутства како да поступи према хришћанима да не би бјежали. Средином фебруара 1853, тузлански кајмакам је био позван у Сарајево и, последице краћег задржавања у главном граду, он се вратио у Тузлу

²⁹ КА W, Извјештај команде Бродског граничног пука бр. 7. Винковци, 5. фебруар 1853. године.

³⁰ КА W, Извјештај Врховне граничне команде. Карловац, 6. фебруар 1853; Исто, Карловац, 8. фебруар 1853. године.

³¹ КА W, Извјештај Врховне граничне команде. Карловац, 8. фебруар 1853; Исто, Извјештај генерал-мајора Кнежевића. Петриња, 10. фебруар 1853; Исто, Извјештај Врховне граничне команде. Карловац, 11. фебруар 1853. године. У Бихаћу је ухапшен Тома Барић само због тога што се одвећ касно враћао из Бихаћа својој кући у Жегар; Исто, Извјештај команде Градишког граничног пука бр. 8. Нова Градишка, 12. фебруар 1853. године. Аустријски шпијун јавља да Бошњаци аустријске покрете војске сматрају „празним швапским маневрима“.

гдје је наложио свим мудирима да у сваком селу објаве: „... да су хришћани и Турци равноправни, да хришћани могу свуда цркве градити и да могу без икаквих запрека обављати службу божију”. Исто ово је објавио, 10. фебруара у Зворнику, а 12. фебруара у Тузли сам кајмакам.³² На основу овог прогласа, у 1853. години хришћани су добили више дозвола за подизање цркава и станова за свештенике. У вријеме када је пријетила непосредна опасност од рата, мјесне власти су често прибјегавале сличним обећањима само да спријече прикључење хришћана непријатељу, па би, када опасност прође, заборављали на дата обећања. Зато је код хришћана владало неповјерење према овом прогласу све до тренутка када су заиста почеле градње цркава.

Аустрија је у Цариграду успјела да испослује рјешење за многе спорне тачке у аустријско-турским односима. На том задатку био је ангажован гроф Кристијан Лајнинген. Послије његове мисије наступило је попуштање затегнутости на граници. Тако је опозвана и наредба бану Јелачићу, којем је било наређено да 5. или 6. марта нападне Босну у правцу Сарајева.³³

Неки аустријски шпијуни примијетили су да ни код муслиманског становништва у Босни више не постоји онаква одбојност према Аустрији као раније. Аустријски баша, који је као ухода боравио на босанској земљи, примјећује да су муслимани из Демезовог Брода-Клиса незадовољни одлуком кајмакама да се, ради сигурности, преселе у (Кулен) Вакуф, па су радије били спремни да се предају Аустрији и приме хришћанску вјеру, него да напусте своје домове и родна села.³⁴ Оваквог мишљења су били утицајнији и угледни муслимани и у другим мјестима у Крајини. Они се не би противили ни аустријској окупацији Босне, само када би им се гарантовала њена трајност. Јер, ако би Аустрија само привремено запосјела Босну с намјером да присили турску владу да побољша положај хришћана, они би јој се одупрли због тога да се не замјере својој влади.³⁵ Неколицина, пак, муслиманских трговаца и посједника, међу њима Мухамедага Меренчић, Мустафага Пазарац, обојица из Сарајева, онда, Абдибег и Хасанбег Градашчевић из Градачца, изјавили су да се Босанци не би противили аустријској власти уколико би им она гарантовала слободу вјере и иметка. Они су својој влади замјерали што је била неефикасна и неспособна да изврши било коју реформу; због тога се положај земље из дана у дан погоршавао, трговина је замирала, а чиновници, упркос добрим платама, ни су се устезали да чине многе злоупотребе. С друге стране, већина

³² КА W, Извјештај команде Бродског граничног пука бр. 7. Винковци, 13. фебруар 1853.

³³ Gerba, nav. djelo, 83—159; Шљиво, *Лајнингенова мисија*, 194. и даље; КА W, Извјештај Врховне граничне команде. Карловац, 14. фебруар 1853.

³⁴ Исто, Карловац, 16. фебруар 1853.

³⁵ КА W, Извјештај граничне команде. Костајница, 21. фебруар 1853; Исто, Костајница, 9. март 1853.

муслиманског становништва у Босни, претежно сеоско становништво, израбљивано је, угњетавано и злостављано као и хришћанско. „Позната је национална мржња босанских муслимана према Османлијама тј. Турцима који нису босанског поријекла.”³⁶

Овакав равнодушан став муслиманског становништва у Босни према аустријској окупацији није могао бити општи, па чак ни у крајевима који су били у непосредном сусједству с Аустријом. Јер, када је нови бихаћки кајмакам Адемага позвао у Бихаћ виђеније муслимане да им прочита бујурулдију којом је именован привременим кајмаком у Бихаћу, они су га упознали са немирним стањем на граници. Пошто је он свој говор завршио тиме да треба да се моле богу за добро здравље султана и валије, упао му је у ријеч један од присутних цазинских муслимана с примједбом да је лијепо од њега што их позива да се моле за здравље и султана и валије, али он њима није ништа рекао о томе како средити стање у Крајини, и како Крајина треба да се брани од силне аустријске војске на граници. Цазињанин је упознао кајмакама да у тврђавама нема довољно муниције и топова којима би се могао зауставити аустријски упад у Босну. С обзиром на такво стање, упитао је кајмакама: „Шта ће бити са нама, крајишким Турцима?” Кајмакам се није дао збунити, него му је, с османлијском надменошћу, одговорио да он треба да иде кући и да се бави свакодневним пословима, а не да се бави политиком. Султан и аустријски цар, наставио је даље кајмакам, знају хоће ли бити рата. Ако се спор не може другачије ријешити него ратом, онда ће султан довести низам који ће ратовати са аустријском војском, а крајишки муслимани треба да се баве земљорадњом, трговином и сличним, и да се „не мијешају у политику о којој они ништа не знају.”³⁷ У неким извјештајима аустријских трговаца, које су са свог путовања по Босни подносили војним командама на граници, истиче се да су муслимани заинтересовани за аустријске покрете на граници. Они су били љубопитљиви какав је смисао тих покрета којима Аустрија довлачи велику војску на босанску границу, а онда су додали: „...ако ваши на нас ударе, битће њим скока чак до Беча, као и у стара времена, јер наш Султан има дисти Турака, за побити Каурине.”³⁸

Да је постојало заиста борбено расположење Крајишника, утврдно је и генерал-мајор Кнежевић, који је обавио инспекцију стања на граници. Он тврди да су муслимани у Босни борбено расположени. Таквом расположењу допринијела је агитација фанатичких хоџа. Зато су, извјештава Кнежевић, сви муслимани спре-

³⁶ Берислав Гаврановић, *Босна и Херцеговина од 1853 до 1870. године*. Сарајево 1956, 33—35.

³⁷ КА W, Извјештај команде Оточког граничног пука. Заваља, 17. фебруар 1853.

³⁸ КА W, Извјештај команде Другог банал пука. Костајница, 19. фебруар 1853.

мни за рат. Они су своје оружје довели у исправно стање, а концентрација турских трупа извршена је, нешто дубље у унутрашњости, на линији Приједор, Козарац и Стари Мајдан. Све тврђаве су, на брзину, поправљене и доведене у ратно стање, па су снабђевене довољним количинама хране и ратног материјала. Припремајући становништво за одбрану, власти су организовале надзор над становништвом које нагиње аустријској страни, у првом реду над хришћанским становништвом. Оно се није смјело кретати без знања власти. Муслиманско становништво, у случају напада, морало се, такође, повући дубље у унутрашњост провинције. И поред свих припрема за одбрану Босанске Крајине од аустријског напада, ипак су се брзо откриле и њене слабости. Тврђаве су поправљене на брзину, али и слабо, а опрема и муниција су пристизале, мада у недовољним количинама. Ипак, најтеже је било то што је Крајина оскудјевала војним снагама из властитих извора. Тада се међу становништвом појачала мржња према главном кривцу — Омер-паши. Наиме, он је 1851. хаметице тукао Крајишнике, светећи им се што су му пружили заиста жесток отпор. А његова, пак, мржња према Крајишницима била је исто тако велика. Да би им се осветио он је, на црногорском ратишту, крајишке добровољце распоређивао у прве борбене редове, а пошто их није помагао ватром из друге линије, они су били препуштени сами себи, па се многи нису ни вратили из Црне Горе. Зато у Крајини није било довољно војника да би се могла организовати солидна одбрана.³⁹

Послије успјешно окончане мисије грофа Лајнингена у Цариграду, ратно стање на граници није дуго потрајало. И једна и друга страна одахнуле су када је, почетком марта, примијећено повлачење аустријских војних снага са границе.

Попуштање затегнутости на граници омогућило је рад Гамил-паше. Он је затражио од свих муселима да одмах обнародују ферман којим османска влада уводи неке олакшице за хришћанско становништво. На основу ове наредбе, бихаћки кајмак је сазвао скупштину свих дванаест нахија у Бихаћу, на коју су позвани сви мудире, чланови шуре и представници хришћана: попови и кнезови. Скупштина је заказана за 25. фебруар 1853. године. Како су сазнали аустријски шпијуни, ферманом су прокламовани равноправност хришћана са муслиманима, слобода исповиједања вјере, слобода подизања цркава и црквених домова. Ферманом који је донесен у Бихаћ 20. фебруара регулисани су односи између спахија и кметова, у том смислу да господар није могао отпустити кмета прије истицања петогодишњег уговора, а уведено је и ново опорезивање, које се једнако односило и на муслимане и хришћане. Због тога што је био нападао дубок снијег, заказана скупштина одржана је 26. фебруара, у

³⁹ KA W, Извјештај генерал-мајора Кнежевића. Петриња, 25. фебруар 1853.

суботу. Ферман је прочитан на брзину и без детаљнијих упутстава како ће бити спроведен. То је, опет, давало могућност различитих коментара о њему.⁴⁰

И у Тузлу су били позвани мудире, кнезови и попови на збор на којем је прочитан ферман о равноправности хришћана и муслимана. Пошто је прочитан ферман, хришћанским учесницима је упућено питање да ли им се чине неправде. Они су одговорили да нема неправди и злоупотреба.⁴¹ Тако је учињено и у другим кајмакамлуцима.

Један догађај у Сарајеву поново је запријетио да омете тек успостављене дипломатске односе Турске и Аустрије. Ријеч је о инциденту према аустријском конзулу Димитрију Атанасковићу, 21. фебруара 1853. године. Тог дана, као што је и обично чинио сваког дана, прошетао је конзул изван града у пратњи свог каваза. Пред Мустафа-пашиним ханом конзул је сјахао са коња и у хану оставио коња и каваза Абдирахмана, а он се сам упутио да прошета цестом која је водила за Травник. Тих дана је нови снијег затрпао цесту па је, само средином цесте, била утабана стаза, пртина, којом је могао ићи један човјек у једном правцу. Некако у исто вријеме, њему у сусрет ишао је коњаник који није имао намјеру да се склони с пута конзулу. При сусрету, конзул је ударио кишобраном коња. Коњ је устукнуо у страну, а заптија Тахир је доста осорно казао конзулу да му његова вјера не дозвољава да се склања с пута једном Бауру (конзул је био одјевен по европски и имао је качкет на глави, по чему се одмах могло закључити да је странац). Атанасковић је оштрим ријечима прекорио заптију због тих ријечи. Кад је чуо како га оштро кори, заптија га је приупитао ко је он. Кад је Атанасковић рекао да је аустријски конзул, то је разбјеснило заптију Тахира па је сјахао са коња и насрнуо на конзула ударајући га харбијом. У том тренутку наишао је сарач Салих, који је развадио завађене. Конзул је одмах похитао у хан да затражи кавазову помоћ, а заптија Тахир је одјахао у град. По наређењу конзуловог каваза се упутио у потјеру за заптијом. Кад је заптија Тахир примијетио потјеру, он се склонио у хан и ту се, у

⁴⁰ КА W, Извјештај команде Оточког граничног пука. Заваља, 28. фебруар 1853; Исто, Извјештај команде Личког граничног пука, Добро Село, 28. фебруар 1853; Исто, Извјештај команде Слунског граничног пука. Вали Село, 28. фебруар 1853; Исто, Извјештај команде Оточког граничног пука. Заваља, 10. март 1853. године. Сваком мудиру је уручен препис фермана који је требало да прочита у мудирлуку; „Народне новине”, 22. сјјечња 1853. године. „Нови комесар Памил-паша на мешпису (савијету) овдашњем представио је, да се има саставити један савијет трговачки од сваке вијере и зуде да се расправљају ствари трговачке...”

⁴¹ КА W, Извјештај команде Бродског граничног пука бр. 7. Винковци, 11. март 1853; Исто, Извјештај Врховне граничне команде. Карловац, 13. март 1853. године. Уколико се остваре начела која су прокламована ферманом у којем су се хришћанима гарантовале вјерске слободе, слобода посједовања земље, онда хришћани не би имали основу за даље жалбе.

једној соби, закључао.⁴² Конзул је обавијестио Хуршид-пашу и затражио кажњавање кривца.

Хуршид-паша је хитно интервенисао да се пронађе кривац и наредио да се ухапси. Истовремено је упутио свог ђехају да изрази конзулу жаљење због немиллог догађаја. Обећао је конзулу да ће предузети мјере како се то не би више догодило. С обзиром да је заптија Тахир био родом из Ипека у Албанији, то је Хуршид-паша, ради сваке сигурности, наредио истрагу у циљу сазнавања да ли заптија има у граду некога од ближе родбине, који би требало да га освети. Истрага је показала да се у граду налази његов брат. Валија је одмах упутио Тахировог брата у Ипек и затражио од мјесних власти у Ипеку да строго пазе на њега.

Пошто је ухапсио заптију Тахира, Хуршид-паша није оклијевао да одмах пресуди кривцу. Одредно је да се кривац јавно казни, 25. фебруара 1853, на улици, пред пашиним конаком. На дан извршења казне, валија је сакупљеним грађанима, међу којима је био, поред двадесетак мухтара и заптија, и тумач аустријског конзулата у Сарајеву, одржао говор у којем је оштрим ријечима осудио поступак заптије Тахира, и саопштио казну: сто удараца по табанима. Истовремено, али нешто блажом казном, кажњен је и заптија Хусеин, због тога што је злостављао двојицу аустријских поданика у Стурлићу. Он је кажњен са педесет удараца по табанима. Пошто је обављено кажњавање заптија, Хуршид-паша је посјетио конзула да би му лично изразио жаљење због поступка заптије Тахира. Том приликом он је обавјестио конзула да ће заптија Тахир наставити издржавање казне. У том смислу, он је затражио даље упуте из Цариграда, и истовремено предложио да заптија издржи казну затвора у Цариграду. До коначне одлуке Порте, заптија ће бити утамничен у Сарајеву. Атанасковић је био задовољан начином на који је Хуршид-паша пресудио злочинцу. Ипак, није то хтио писмено потврдити, наглашавајући валији да то може учинити само његов претпостављени у Бечу, коме је он цијели случај пренио. Овом приликом, конзул је тражио од валије да заптију Тахира ипак уклони што даље из Босанског пашалука, јер се бојао крвне освете. Конзул је даље тражио од валије да и убудуће оштро кажњава сличне преступе, у циљу спрјечавања сличних изгреда. Валија се сложио с мишљењем конзула, али му је дао на знање да то није лако изводљиво. Јер, кажњавање заптије Тахира није било једноставно. Када је валија пресудио Тахиру, онда су се остале заптије побуниле због кажњавања свога друга. Хуршид-паша је морао, да би казна могла бити изведена, да нареди да заптије присуствују кажњавању, али без оружја. Штавише, ни

⁴² ННStA W, P.A. XXXVIII/G.K. Сарајево, K-100. Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 22. фебруар 1853; Исто, Сарајево, 24. фебруар 1853. године. Вид. Владислав Скарић, *Сарајево и његова околина од најстаријих времена до аустро-угарске окупације*. Сарајево 1937, 214.

то није било довољно, па је кажњавању морао присуствовати и валија лично.⁴³

Некако истовремено у Сарајево је стигла и порука из Цариграда да су обустављене војне акције у Црној Гори. Валија је сакупљеним првацима Сарајева објаснио одлуку Порте овако: падишах је на молбу аустријског цара помиловао Црногорце, па је због тога наредио Омер-паши да обустави војне акције.⁴⁴

У Бечу су одлучили да се у Сарајеву скине аустријска застава са конзулата, што у ствари значи прекид дипломатских односа. Министар иностраних послова, гроф Буол Шауенштајн, затражио је од конзула да се застава подигне онда када аустријска страна буде задовољна. Приликом поновног дизања заставе треба да буде испаљен двадесет један топовски хитац. Послије подизања заставе, истог дана, аустријски конзулат треба да посјете и босански валија Хуршид-паша и Пуртин комесар Бамил-паша. Конзул, пак, треба да им узврати посјету слиједећег дана.⁴⁵ Министарство иностраних послова Аустријског Царства затражило је од Интернунцијатуре у Цариграду да оно интервенише на Порти како би и ова слично одлучила, па да и она пошаље исте упуте босанском валији. Фон Клецл је пожурно да изврши задатак који му је поставио министар, па је посјетио великог везира и министра иностраних послова. Приликом разговора са турским министрима, Фон Клецл је био обавијештен да је турска влада сматрала случај у Сарајеву окончаним, пошто је обављено кажњавање кривца, а конзул био задовољан изреченом казном. На Клецлов упорни захтјев да се случај не сматра окончаним и да турска страна мора извршити задовољштину, закључено је да се босанском валији дају упутства како да поступи приликом поновног истицања аустријске заставе на конзулату. Она су нешто другачија него што је то аустријска влада обавијестила конзула у Сарајеву. Наиме, турски министри се нису сложили да валија истовремено са пуцњима топова обави посјету конзулу, јер би то било понижење за босанског валију. Зато је уговорено ово: у вријеме истицања заставе конзулат ће посјетити, у име валије, његов ђехаја, а валија и Бамил-паша посјетиће конзулат два дана после истицања заставе; конзул, пак, треба да им узврати посјету истог дана. У овом смислу је босански валија добио упуте од Порте, а аустријски конзул од Итернунцијатуре у Цариграду.⁴⁶

⁴³ ННStA W, P.A. XXXVIII/G.K. Сарајево, K-100. Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 1. март 1953.

⁴⁴ Исто, Атанасковић грофу Буолу, Сарајево, 4. март 1853; Гаврановић, нав. дјело, 36—37; Уп. Шљиво, *Лајпцигенова мисија*.

⁴⁵ ННStA W, P.A. XXXVIII/G.K. Сарајево, K-100. Гроф Буол Атанасковићу. Беч, 7. март 1853; Исто, Беч, 14. март 1853.

⁴⁶ Исто, Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 5. април 1853; Исто, Препис писма намјесника Босне; „Народне новине”, 15. травањ 1853; ННStA W, P.A. XXXVIII/G.K. Сарајево, K-100. Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 24. април 1853. године. Атанасковић је примијетио да Хуршид-паша

Ова дипломатска натежања ипак су прошла без великих тешкоћа. Тако је аустријска застава поново истакнута на згради конзулата, 2. априла 1853. Тада је аустријски конзулат посјетио Ратиб ефендија, ђеџаја босанског валије, а два дана касније конзулат је посјетио Хуршид-паша; Атанасковић му је узвратио посјету након једног сата. Фамил-паша није посјетио конзулат, јер у то вријеме није био у Сарајеву. Међутим, Атанасковић није био задовољан овим поступком турских власти. Он је то објаснио у писму од 5. априла 1853, грофу Буолу Шауенштајну. Иако је Атанасковић тражио да заптија Тахир одмах буде удаљен из Босне, ипак се он још увијек налазио у Сарајеву. Осим тога, Атанасковић се изненадио и био увријеђен што је он био дужан да узврати валији посјету након једног сата, а босански валија је посјетио конзулат тек два дана послје истецања заставе. Ако су на Порти, писао је Атанасковић, сматрали увредом захтјев Аустрије да босански валија посјети аустријски конзулат у Сарајеву истог дана када је топовском салвом поздрављено дизање заставе, зашто је онда од конзула тражено да након једног сата узврати посјету босанском валији. „Ако Порта толико држи до угледа свог намјесника не видим зашто нешто што је за Турке право није исто и за нас?“ Па и изненадни одлазак Фамил-паше у Мостар Атанасковић је протумачио као његову намјеру да избјегне посјету конзулу. Портин комесар је од доласка у Сарајево настојао да што мање контактира са аустријским конзулатом. Када је дошао у Сарајево, 2. јануара 1853, Атанасковић му је учинио част и посјетио га већ 4. јануара. У сличним приликама, Омер-паша и остале валије одмах су му узвраћали посјету. Фамил-паша није тако поступио. Умјесто да посјети конзула, Фамил-паша му је послао своју посјетницу, што аустријски конзул није прихватио, него му је поручио: ако Фамил-паша не сматра уљудним да ме посјети, него ми шаље посјетницу, то ме ипак неће спријечити да га у интересу моје службе и даље посјећујем. У једном разговору са тумачем конзулата, Плехачеком, Фамил-паша је објаснио свој поступак. Он нема ништа против конзула и он би га радо посјетио, али се боји да би његова посјета конзулу могла бити другачије протумачена, па би могла изазвати узнемирење код муслимана. Фамил-паша је ипак узвратио Атанасковићу посјету, али тек 2. фебруара. И ова посјета била је срачуната, како је мислио конзул. Наиме, Фамил-паша је одлучио да посјети француски конзулат, 3. фебруара, односно да узврати посјету француском вицеконзулу Виету. Да би некако забашурио свој однос према аустријском конзулу, којем није узвратио посјету од 4. јануара, он је ипак прво отишао у аустријски конзулат, па тек онда у француски. Да то

није коментарисао начин на који Аустрија тражи задовољење. Он је конзулу рекао да ће о томе обавијестити Порту и даље ће радити по њеним упутама.

није била случајност, Атанасковић је потврдио и овим податком. Фамил-паша се није удостојио да учини опроштајну посјету овом конзулату у вријеме када је напустио Сарајево и отишао у Мостар. Фамил-паша се задовољио тиме што је Атанасковићу послао своју посјетницу и изразио жаљење што се на такав начин опрашта, али је био присиљен, јер је морао, изненада, за три сата да отпутује у Мостар. Овог пута, Атанасковић му је прихватио и извињење и посјетницу, па му је послао тумача Плевачека да му зажели срећно путовање.⁴⁷

Афера коју је изазвао заптија Тахир физичким нападом на аустријског конзула није тиме била окончана. На њу су се поново вратили и конзул и валија. То је било онда када је валија обавијестио конзула да је Порта одлучила да заптија цијелу казну издржи у Сарајеву, што се противило жељи конзула. Нешто касније, конзула је заптија Тахир замолио да према њему буде милостив, јер се он, у затвору, разболио. Ово је потврдио и босански валија и упитао конзула да ли би се он сложио да се заптија пусти из затвора. Конзул је попустио, али под условом да заптију заувјек протјерају из Босне.⁴⁸ Тако је заптија Тахир ослобођен даљег издржавања казне и упућен у *Jenischer-Tenar* (Лариса у Тесалији), али под пратњом само једног јединог заптије. Заптија Тахир је то искористио, па је близу Новог Пазара успио да отме коња свом пратиоцу и да се склони негдје у Босни.⁴⁹ Хуршид-паша је одмах расписао потјеру за бјегунцима. Конзул Атанасковић је био изненађен развојем догађаја, тим прије што га Хуршид-паша није благовремено обавијестио о цијелом случају.⁵⁰ Са сигурношћу не можемо даље пратити развој догађаја у вези са заптијом Тахиром, али је, вјероватно, он изгубио на актуелности, јер није више био предмет расправа између аустријског конзула и босанског валије.

И други предмети које је конзул постављао у Сарајеву нису ријешени онако како је он предлагао. Прије свега, ријеч је о уклањању са дужности травничког кајмакама, хаџи Али-паше. Атанасковић је предложио валији да овог кајмакама уклони из Босне, јер су на његову управу били упућени многи протести хришћанског становништва. Валија се сложио с тим да би Али-пашу требало ослободити државне службе, али да он, валија, то не може учинити без сагласности комесара Фамил-паше. Портином комесару у Босни дошле су до уха тужбе на рад не само хаџи Али-паше, него и тужбе на рад Галиб ефендије, бањалучког кајмакама. Он је одлучио да испита тачност свих оптужби. Зато

⁴⁷ NHStA W, P.A. XXXVIII/G.K. Сарајево, K-100. Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 5. април 1853; „Народне новине”, 31. ожујка 1853. године. Фамил-паша је отпутовао у Мостар, 19. марта, па није ни могао присуствовати поздрављању аустријске заставе која је подигнута 2. априла 1853. године.

⁴⁸ Исто. Атанасковић Хуршид-паши. Сарајево, 25. мај 1853.

⁴⁹ Исто, Хуршид-паша Атанасковићу. Сарајево, 5. јун 1853.

⁵⁰ Исто, Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 25. јул 1853.

је наредио Ђеџаји босанског валије, Ратиб ефендији, да се упути и у бањалучки и травнички кајмакамат. Ни ово није задовољило аустријског конзула. Он није имао повјерење у Ратиф ефендију због његове велике страсти према алкохолу и велике похлепе за новцем.⁵¹

Прије одласка у Травник, Ратиб ефендија се упутио у Мостар, да му Фамил-паша да упутства. Том приликом је упознао комесара и са спором у босанском меџлису, између предсједника Шакир ефендије и првог секретара Абди ефендије. По Атанасковићевом мишљењу, Шакир ефендија, који је тек био прихватио ову дужност, био је необразован, али „праведан Турчин”, и није био у милости валије, па ни Фамил-паше. Абди ефендија, пак, био је врло способан чиновник, али, пошто је био похлепан за новцем, био је склон подмићивању.⁵² Фамил-паша није улазио у рјешавање овог спора, вјероватно због тога што то није било у његовој надлежности.

У Ливну је, 20. априла 1853, отворена стална конзуларна агенција аустријског конзулата у Сарајеву. На основу извјештаја конзуларног агента Спиридона Рајковића, знамо да је Ратиб ефендија, 22. априла 1853, дошао из Мостара у Ливно. Он је сазвао градско вијеће Ливна да би испитао неправилности рада кајмакама. Прво је упитао муслиманске представнике овог вијећа да ли имају примједбе на управљање хаџи Али-паше. Они су одговорили да су задовољни његовим управљањем. Онда се обратио истим питањем хришћанским представницима, па су и они исто одговорили. Тако су у Ливну били задовољни управљањем хаџи Али-паше, што никако није одговарало стварном стању. Уз то, Ратиб ефендија је био одан пићу и у вријеме његовог боравка у Ливну био је под утицајем алкохола, па није ни могао ваљано обавити задатак који је добио од комесара Фамил-паше.

Међутим, највише притужби у вријеме Фамил-пашиног боравка у Босни, упућено је на рад тузланског кајмакама Фехим-паше. Против њега је била састављена оптужница која је имала 34 тачке. Тамо је био упућен извјесни Саид ефендија (бивши тешањски мудир), да провјери наводе оптужнице. С обзиром да су оптужбе биле такве да су јако компромитовале Фехим-пашу, претпостављало се да је управо због тога дошао у Сарајево и Дервиш-паша, брат Фехим-паше. И аустријски конзул се придружио онима који су оптуживали зворничког кајмакама. Он истиче да је положај ситних посједника знатно погоршан од када су посједи Хусеин капетана Градашчевића припали државном ерару. Иако је на овом посједу био утврђен износ годишњег закупа пореза на 640 кеса (320000 пјастера), закупници пореза су разрезивали много већи износ. Положај сељака био је тежи и због тога што трећина није узимана у натура, него у новцу, па

⁵¹ Гаврановић, нав. дјело, 46—47; „Народне новине”, 26. сижечањ 1853.

⁵² Гаврановић, нав. дјело, 48—49.

је и то био извор све већих злоупотреба. Да би се ријешили закупаца пореза, сељаци су предложили кајмакаму да они међу собом покупе порез, али су били одбијени.⁵³ У свим овим злоупотребама учествовао је зворнички кајмакам, како је мислио конзул Атанасковић.

Управо због тога што је било примједби на рад свих кајмакама у Босни, Фамил-пашина мисија је требало да учини крај злоупотребама. Он се нешто дуже задржао у Мостару, вјероватно због тога што је установио неправилности у раду Исмаил-паше, код којег је пронашао мањак од шест хиљада кеса на штету државне касе. Овај везир је смијењен. Фамил-паша није испитивао злоупотребе органа власти према хришћанима којих је било доста. О угњетавању хришћана у Херцеговини била је обавијештена Порта. Фон Клецл пише грофу Буолу Шауенштајну, 7. априла 1853. године, да је сазнао да је Порта упутила Фамил-паши наредбу да испита оправданост тужби хришћанског становништва у Херцеговини и да поднесе о томе извјештај. Тако су злоупотребе органа власти у Херцеговини остале неиспитане, а Фамил-паша је 13. јуна отпутовао из Мостара у Ливно.⁵⁴

Аустријски конзул је упутио оптужбе против најближих валијиних сарадника, па и самог валије. Он пише Буолу Шауенштајну, да они сви закидају државну касу и чине и друге злоупотребе положаја на којем се налазе. Ријеч је, прије свега, о оним злоупотребама које су везане за издавање пореза у закуп. На примјер, наводн Атанасковић, приликом годишњег закупа пореза травничког кајмакамлука, валијин ђехаја је, да би омогућио браћи Тодору и Атанасију Петровићу да добију закуп пореза, позвао у Сарајево, по разним пословима, на дан лицитације, све оне који су намјеравали лицитирати порез. Браћа су тако закупила порез за своту од 1725000 пјастера, иако су други нудили и до 200000 пјастера више од њих. За овај поступак ђехаја је био подмићен са пет стотина дуката.⁵⁵ Бањалучки кајмакам Галиб ефендија извијестио је Фамил-пашу, који се у вријеме лицитације налазио у Ливну, да је у ову трансакцију био умјешан

⁵³ ННStA W, P.A. XXXVIII/G.K. Сарајево, K-100. Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 23. јун 1853.

⁵⁴ Исто, Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 29. јун 1853; Гаврановић, нав. дјело, 51—53; ННStA W, P.A. XII/Türkei, K-46. Фон Клецл грофу Буолу. Цариград, 4. април 1853. године. Фон Клецл пише грофу Буолу да је сазнао за смјењивање Исмаил-паше намјесника Херцеговине. Фон Клецл је његово смјењивање сматрао својом заслугом, иако му је Рифат-паша казао да је лично султан наредио смјењивање херцеговачког намјесника; Исто, Фон Клецл грофу Буолу. Цариград, 14. април 1853; Уп. Владимир Боровић, *Из Дневника Прокопија Чокорила*. Гласник Земаљског музеја, XXV/1913, 195. Прокопије је записао да је Фамил-паша дошао у Мостар 12. марта 1853. (по старом календару), а да је 1. јуна отпутовао из Мостара у правцу Љубушког.

⁵⁵ ННStA W, P.A. XXXVIII/G.K. Сарајево, K-100. Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 29. јун 1853; Гаврановић, нав. дјело, 52. Код Гаврановића тојни 1425000.

и босански валија који је, на име мита, примио сто хиљада пјастера. Атанасковић је исто знао за ову валијину работу, али су му, са доста поуздане стране, јавили да је валија примио мито, али само хиљаду царских дуката у злату. По пријави Галиб ефендије, Фамил-паша је поништио лицитацију у Травнику. Тај потез Фамил-паше огорчио је Хуршид-пашу, који је сматрао да му је тиме нанесена увреда и да су укаљани његова част и углед, па је чак запријетио и оставком. Тако је дошло до размирица у односима између валије и комесара.⁵⁶

Фамил-пашина мисија по западној Босни окончана је 8. августа. Иако се доста дуго задржао у овом дијелу Босне, ипак су резултати његовог дјеловања мали. Он се ограничио на то да у Ливну, Бањалуци, Скендер Вакуфу и Травнику, замијени оне чланове мелиса који су били компромитовани у раду.⁵⁷

Када се, 8. августа 1853, Фамил-паша поново обрео у Сарајеву, аустријски конзул је примијетио да и он, а и Хуршид-паша, више посјећују француски конзулат од аустријског. Штавише, односи с француским конзулатом су приснији. Конзул је то закључио и по њиховом односу према свечаностима које су, некако у исто вријеме, прослављали ови конзулати. У ово вријеме, подигнута је застава на француском вицеконзулату, а истицање заставе је поздрављено салвом од 21 топовског хица. Истовремено су Фамил-паша и Хуршид-паша, у пратњи многих првака града, посјетили конзулат и присуствовали свечаности. Обојица паша били су свечано одјевени. Нешто другачије су се понијели када је, 18. августа, аустријска амбасада прослављала рођендан аустријског цара. У аустријски конзулат су дошли: Хуршид-паша, ферић Авни-паша, мирилива Дервиш-паша, па и Фамил-паша. Он је дошао у конзулат у обичном, цивилном одијелу, а то је Атанасковић протумачио као Фамил-пашино настојање да умањи значај свечаности. Штавише, Фамил-паша није ни посјетио аустријски конзулат по наредби Порте, да би Аустрија добила коначну сатисфакцију у вези са нападом на Атанасковића.⁵⁸ То се све догађало у Сарајеву у предвечерје бурних догађаја, уочи кримског рата, када се није знао став Аустрије у источној кризи.

Фамил-паша је наставио инспекцију управе у Босни. Он је, 28. августа 1853, отишао у Тузлу. Аустријски конзул је претпостављао да ће се он тамо задржати око три седмице. Ово вријеме му је било довољно да у овом кајмакамату изврши оне промјене које је извео у Мостару и другим мјестима у којима је био, или пак да ту сачека наименовање за босанског валију. У вријеме своје посјете аустријском конзулату, он је обавјестио конзула да је у Херцеговини извршио увид у потраживања Шен-

⁵⁶ HHStA W, P.A. XXXVIII/G.K. Сарајево, K-100. Атанасковић грофу Буолу, Сарајево, 19. јул 1853.

⁵⁷ Исто, Атанасковић грофу Буолу, Сарајево, 10. август 1853.

⁵⁸ Гаврановић, нав. дјело, 71.

фелда и Клукија, и установио да је одштетни захтјев аустријских трговаца превелик и да је, по његовом налазу, сасвим довољна свота од двјеста хиљада гулдена, колико је Порта првобитно била и намијенила. О свом налазу, Фамил-паша ће обавијестити Порту, а одговор Порте ће сачекати у Тузли. Уколико на Порти одлуче другачије, Фамил-паша ће се вратити у Сарајево и извршити тај налог.

Према ономе што је учинио у Босни, Фамил-паша није испунио наде аустријских власти. У вријеме његовог боравка у Босни и Херцеговини извршене су многе промјене. Тако је хаџи Али-паша смијењен са дужности гравничког кајмакама и постављен за бањалучког. Смијењени су и кајмаками, бањалучки Галиб ефендија, бихаћки Шаћир ефендија; смијењен је и Исмаил-паша, па и дефдердар Шакир ефендија. Допуњени су меџлиси новим члановима. Али, Фамил-паша није испитивао оптужбе хришћанског становништва, на које је нарочито указивала аустријска дипломатија. Можда је Фамил-паша, уклањајући челне представнике власти, па и прокламовањем фермана, индиректно утицао да се смање злоупотребе које аустријска дипломатија није видјела или није хтјела да види. Зато и Атанасковић, када оцјењује рад Фамил-паше у Босни, констатује да је он постигао врло мале резултате. Конзул закључује да ће у Босни и даље остати исто онакво стање какво је било и прије доласка комесара у Босну. То је због тога што је и Фамил-паша, као муслиман, био фанатик, па му се због тога чинило да сви уступци раји воде пропасти ислама.⁵⁹

Атанасковићу је било, повјерљивим путем, саопштено да је Фамил-паша, прије одласка из Сарајева у Тузлу, изјавио да султан намјерава у Сарајеву основати штампарију у којој би се штампале новине (половина странице на славенском језику, а друга половина странице на турском језику). Већ је био упућен у Загреб неко, чије име није било познато, да се обучи у литографији. Атанасковићу је одраније била позната идеја о издавању новина у Босни. Она је потицала од фрањеваца Андрије Кујунџића и Ловре Карауле, који су преко француског вицеконзула предлагали Хуршид-паши да покрене новине, у којима би требало побијати вијести објављене у аустријским новинама које су приказивале невоље становништва у Босни.⁶⁰

⁵⁹ Исто, 75—76; „Народне новине”, 28. травањ 1853. године. Дописник из (Босанске) Крајине напада локалне представнике власти и каже: „Царство се напиња и свашта почима, али ниједна ствар успиеха неима, јер неима људих... Сви га варају, сви га глобе и гуле као душманина свога... Сви његови повиереници и чиновници, барем ови у Босни, које познајем, јесу разрушитељи царства османскога, они вуку толики хајлук (платју), варају и краду хазну, гуле свакога и муслимана и хришћана гдиетод могу, и штогод могу се дочепат, гутају и ждеру као гладне злогодњаче по пустим барама жабе и даждевњаке.”

⁶⁰ Гаврановић, нав. дјело, 74—76.

Нема сумње да је Гамил-паша унеколико утицао да се измени стање у Босни и да се заведе ред у управи. Прије свега, ријеч је о пописивању непокретне имовине на основу које је, онда, разрезиван порез. У истом смислу, обављен је и попис кућа и на њих су стављени бројеви. Ово нумерисање кућа је, изгледа, Гамил-пашина лична идеја, јер се он њоме бавио и у вријеме када је био босански валија, па је тада и прозван „Тахтар-паша”.⁶¹

Интересантно је напоменути и ово: Гамил-паша је забрањивао босанским хришћанима да употребљавају име Србин. Хришћани, неуједињени, морали су се називати, по Гамил-пашиној наредби, грчким (рум) милетом, а римски католици, који су се до тада обично називали Латини, морали су се називати католички милет. Ово је први пут да један турски намјесник улази у националне односе у Босни. Да ли се у Босни у то вријеме почела будити свијест о националној припадности, па су владини чиновници настојали да тај процес спријече у зачетку, или су они, на овај начин, покушавали спријечити мијешање Аустрије и Србије у босанске ствари непосредно пред кримски рат, није познато.⁶² Вјероватније је да је била уочена агитација из суседних земаља, па и из новина, и Гамил-паша је тиме хтио спријечити те утицаје. Познато је, на примјер, да је Хуршид-паша редовно добијао „Народне новине”, „Србски дневник” и српске београдске новине. Пошто он није знао „илирски” језик, тумач му је преводио на турски.⁶³

Аустријска страна и даље је тражила од Порте да побољша положај хришћана у Босни. Да би добио конкретне податке о томе шта би требало учинити на том пољу, гроф Буол Шауенштајн је затражио од Атанасковића његово мишљење. Атанасковић је сматрао да су неопходне ове мјере:

1. Трѐбало би увести правило да и хришћани, као и муслимани, могу посједовати земљиште, куће и дућане и њима неограничено располагати.

2. Потребно је спровести у дјело наредбу босанске владе из 1851. године.

3. Потребно је обезбиједити равноправност хришћана и муслимана. Ово питање је конзул посебно образложио. Управо неједнакост хришћана и муслимана доводи до многих сукоба у оним предметима у којима се споре муслимани и хришћани. Пошто судови у Босни и Херцеговини не сматрају ваљаним свједочења хришћана, то су они у спору с муслиманима увијек оштећена страна. Па ни муслиман, када би му свједочење хришћанина ишло у прилог, није узимао овог за свједока. Ова неравноправност хришћана и муслимана онемогућавала је равно-

⁶¹ ННStA W, P.A. XXXVIII/G.K. Сарајево, K-100. Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 10. фебруар 1853.

⁶² „Narodne novine”, 11. оџјак 1853. године.

⁶³ Гаврановић, нав. дјело, 33—35.

правно учешће хришћана у меџлису. Тако у босанском управном вијећу заузима мјесто и један хришћанин; у градском вијећу у Травнику два хришћанина, а слично је и у осталим градовима. Код доношења одлука, догађа се да и ови појединци буду удаљени из одаје у којој се одвија засједање, а када се одлука донесе, онда буду позвани, да им се саопшти одлука на коју и они треба да ставе свој мухур. Због тога они нису објективно могли утицати на доношење одлука. Они, штавише, као што је случај у босанском управном вијећу, сједе издвојени, обично у углу собе. Утицај би им се могао повећати ако би се њихов број повећао и изједначио са бројем муслиманских представника. Тек тако састављен трибунал могао би рјешавати све предмете из области и цивилних и полицијских надлежности.

4. Недовољне су све мјере које су до сада уведене у циљу побољшања вјерских предмета. Зато би требало омогућити, без икаквих ограничења, подизање цркава и црквених кућа. Из бојазни да ће муслиманско становништво бити увријеђено уколико се дају вјерске слободе хришћанима, управни органи споро спроводе оне мјере које се дотичу вјерске толеранције. Истовремено, под другим околностима и приликама, у сусједној Србији, цркве стоје уз џамије, и док са звоника првих одјекује звоно, са минарета одјекује езан. Не може се тврдити да, кад је ријеч о подизању цркава и црквених кућа, није дошло до промјена. Али, док их султан и валија одобравају, дотле се мјесне власти оглушују о њихове наредбе или покушавају да измијене одлуку о градњи с циљем смањења површине, изгледа прозора, или да им промијене локацију — да их смјесте што даље од града.

5. Остаће некорисне намјере цариградске владе и босанског валије да се побољша положај хришћана, ако их у томе не помогну локални органи власти. Локалне власти су склоне разним злоупотребама, подмићивањима, проневјерама и сл. Па и сам Гамил-паша, који је упућен у Босну да спријечи неправилности рада управе и да спроведе танзимат, учествовао је у изабљивању хришћана. Када је недавно путовао из Сарајева у Мостар, његов пртљак је ношен на тридесет четири коња. Коње су дали хришћани и они су за осам дана, колико је трајао његов пут, морали, о свом трошку, становати по хановима. За шест дана, за колико су требали стићи у Мостар, било им је обећано по педесет пјастера (четири гулдена и тридесет крајцара), по једном коњу. Они до данас нису добили обећани износ, и питање је да ли ће га икад и добити.⁶⁴

У смислу ових Атанасковићевих приједлога, Аустрија је даље наступала на Порти у корист хришћана.

Конзул је на основу још неких података показао да Гамил-паша није много учинио за босанске хришћане. Умјесто да ра-

⁶⁴ Исто, 41—46.

дн на отклањању уочених пропуста власти, Фамил-паша је, како наводи Атанасковић, схватио да треба на лицу мјеста прикупити што више података да је хришћанско становништво задовољно положајем у којем се налази. Зато је он, а и његов замјеник, био задовољан и задатак сматрао испуњеним чим би добио писмену потврду градског вијећа да нема притужби на рад органа власти. А ако је и било притужби, Фамил-паша их је рјешавао на исти начин на који су они и до тада рјешавани.⁶⁵

О приликама у граничним турским провинцијама, Босни и Херцеговини, имамо доста података из средине 19. вијека. Из њих провијава увјерење да су, у лошем поступању према хришћанском становништву, предњачили они чиновници и Портини службеници којима је Босна била страна земља. Тако у „Народним новинама“ дописник из Крајине, 20. априла 1853. јавља:

„Бошњаци су боље мислили док су владали, они су знали да су јачи од цара свога, а каурин ударити неће, надали су се позадуго живити у својој земљи, своје чифлуке уздржавати, своје кметове нису глобили, и од других нападања чували и бранили гдје су могли . . .”

„Ако би се зулум који догодио било је појединим лицама од башах и јањичарах и других пианицах, међутим у обће и посве раја није страдала . . .”⁶⁶

Мостарски бискуп Фрањо Баришић је имотском претору Антону Грабовцу, крајем новембра 1853, описао босанско-херцеговачке прилике, с молбом да их пренесе далматинском намјеснику. Он пише да је мисијом Лајнингена у Цариграду и енергичним наступом Русије у корист османских поданика грчке вјере клер оба култа добио више слободе у вјерским обредима. Али, положај раје није ни мало поправљен. И ферман, који је ове године објавио Фамил-паша, за којег тврде да је епохалан, није донео никакве промјене. Овај ферман, који регулише односе између посједника и кметова, првима одузима стечене имунитете, и, уопште, прокламује једнакост, природно је ударац Турцима. Зато се Турци обје провинције повезују у отпору против фермана. А сам Фамил-паша, пише Баришић, или је преплашен због тог отпора, или, пак, подмићен, па се покорио општој жељи и пустио да ријека тече како тече, а да је није укротно насипом. Зато се он у свом раду ограничио на то да задржи оне односе који су били до његовог доласка у Босну. Бискуп није сумњао у то да је и Фамил-паша, као уосталом и сви други намјесници, обавијестио Порту да је обнародовао ферман и да га је спровео.⁶⁷

⁶⁵ Исто, 46—47; ННStA W, P.A. XXXVIII/G.K. Сарајево, K-100. Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 5. мај 1853. године.

⁶⁶ „Narodne novine”, 28. travanj 1853. godine.

⁶⁷ KA W, Бискуп Баришић Антону Грабовцу. Имотски, 25. новембар 1853. године.

Ипак, положај хришћана у 1853. години знатно је побољшан не само утицајем Портиног комесара, него више због тога што су се заштрили односи између Турске и Русије.⁶⁸

Пошто је и у Тузли обавио оне послове које је обавио у Мостару, Бањалуци и Травнику, Гамил-паша се упутио у Цариград. Задржао се у новопазарском санцаку до краја 1853. године. Нешто дуже задржавање Портиног комесара у Новом Пазару протумачено је тако да он тамо чека да буде постављен за босанског валију. Међутим, ближа је истини чињеница да је Гамил-паша обуставио даљу истрагу у Босни због ратних припрема Турске за обрачун с Русијом. Зато се он приближио граници Србије и Црне Горе да би пратио догађаје који су се могли претпоставити.

Још се није био ни смирио рат у Црној Гори, а прве вијести о могућем сукобу Русије и Турске шириле су се по Босни. Оне су постајале учесталије од средине 1853. године. Зато се са пажњом пратио иступ аустријског конзулата. У то вријеме, аустријски конзул је примијетио да су односи босанског валије, и њему блиских сарадника, знатно пријатељскији са француским вице-конзулатом. С друге стране, вице-конзул Виет није ни крио своју нетрпељивост према Аустрији и њеном генералном конзулу. Сукоб је постајао отворенији онда када је фра Грга Мартић, не чекајући вице-конзула, који је био закаснио, одржао мису у католичкој цркви у Сарајеву. Увријеђен овим Мартићевим поступком, Виет је одмах затражио од провинцијала да премјести Мартића у неку другу жупу. Провинцијал, који је био наклоњен Француској, и Виету, није могао удовољити његовом захтјеву, него му је предложио да ће то учинити тек уколико то затражи босански валија. Због познатог става турских власти да се не мијешају у црквене послове, Хуршид-паша није удовољио Виетовом захтјеву. Овако енергичан захтјев француског вице-конзула да се изврши премјештање Грге Мартића проузрокован је и политичким одређењем сарајевског жупника. Грга Мартић био је потпуно одан аустријској политици у Босни и лични пријатељ генералног конзула Димитрија Атанасковића.⁶⁹

⁶⁸ ННStA W, P.A. XXXVIII/G.K. Сарајево, K-100. Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 5. октобар 1853. године. Гамил-паша за вријеме свог боравка у Тузли није учинио крај самовољи и незаконитом раду Фехим-паше. Он се задовољио тиме што је упутио у села и градове Посавине чиновнике да од раје прибаве писмене изјаве из којих се могло установити да су задовољни радом органа управе и да немају притужби на злоупотребе.

⁶⁹ Гаврановић, нав. дјело, 55—56; Исто, 59—60. Виет је своју молбу којом је тражио уклањање Мартића из Сарајева образложио:

— Отпочео мису чим се у цркви појавио аустријски конзул, а није сачекао долазак и француског вице-конзула,

— Што је Мартић био наклоњен Аустрији.

Управо се све ово догађало у вријеме када је вицеkonzул обавијештен од свог konzулата у Београду да мисија кнеза Мењшикова није успјела, и да су Руси већ окупирали Влашку и Молдавију. Ову важну вијест, Виет је одмах пренио босанском валији, који је тек сутрадан добио исте вијести из Цариграда. Аустријски konzул, који је пратио њихову сарадњу, примијетио је да су том приликом дуго разговарали, а сазнао је и то да је Виет обећао Турској, у име Француске, замашну ратну помоћ. По Виетовим ријечима, и Енглеска ће пружити Турској помоћ.⁷⁰

С обзиром да Аустрија још увијек није објављивала свој став у руско-турском рату, у Босни се повећало нерасположење према konzулату. Konzул је тих дана више пута интервенисао код валије због учесталијег вријећања његових службеника. Хуршид-паша је због тога сазвао градско вијеће и строго запретио свим грађанима да ће најоштрије кажњавати све оне који вријеђају аустријске поданике.⁷¹

Иако у Босни није вршена регрутација, ипак су градови добијали знатније војне посаде. У Сарајево је, 15. јуна 1853, домарширао један батаљон низама из Фоче, а други из Бијелине. Тако се сада посада састојала од 3 батаљона који су сви заједно бројали око девет стотина људи; у Сарајеву се налазила и једна компанија коњице која није имала више од сто четрдесет коња; на градским бедемима налазила се и једна пољска батерија топова.⁷² Нешто касније, њима се придружио и један батаљон низама под командом мириливе Осман-паше.⁷³ С друге стране, коњички пукови из Бањалучке и Градачца упућени су у Шумлу.⁷⁴

Управо у то вријеме када се рат ишчекивао, Аустрија је поново обратила већу пажњу Босни. Генерал-мајор гроф Мајерхофер посјетио је Сарајево, 9. јула 1853. године. Слиједићег дана посјетио је Хуршид-пашу, који га је врло срдачно примио. Хуршид-паша је био задовољан изјавом генерала да су Аустрија и Турска успоставиле пријатељске односе и да између њихових царева влада пријатељство. Истог дана, босански валија је узвратио посјету аустријском генералу. Послије краћег задржа-

---

Провинцијал Кујунџић и фра Ловро Караула извинили су се француском вицеkonzулу због „увреде“ коју му је на тај начин нанио Мартић. Они су казали вицеkonzулу да је њихова жеља да имају добре односе са француским народом и француском владом, и да ће удаљити Мартића из Сарајева, али га морају извјесно вријеме трпити.

⁷⁰ ННStA W, P.A. XXXVIII/G.K. Сарајево, K-100. Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 8. јун 1853. године.

⁷¹ Исто, Сарајево, 6. јул 1853. године. И поред тога, аустријски konzул имао је прилике да стално интервенише код валије. Када је, на примјер, 6. јула Стефан Бурић, службеник konzулата, изишао из канцеларије на улицу, тада га је каменом погодио један турски коњаник у бедро.

⁷² Исто, Сарајево, 15. јун 1853.

⁷³ Исто, Сарајево, 23. јун 1853.

⁷⁴ Гаврановић, нав. дјело, 53—55.

вања у Сарајеву, гроф Мајерхофер је 14. јула отпутовао према Загребу.

Хуршид-паша је упознао француског вицеkonzула с мисијом аустријског генерала у Сарајеву. Атанасковић је сазнао, из врло повјерљивих извора, да је том приликом француски вицеkonzул изјавио да је Мајерхоферов наступ у ово вријеме само аустријски маневар, и да генералов задатак није био да изврши увид у рад konzулата у Сарајеву, како је османски амбасадор у Бечу писао босанском валији, нити је, пак, његов циљ да учврсти пријатељство ове двије државе. Он је дошао, казао је Виет, да сакупи што више података о стању путева у Босни, да сакупи оне податке који су важни за војне сврхе и да реферише бечкој влади о стању ствари у Босни. „Што се тиче учвршћивања пријатељства између Аустрије и Турске” изјавио је вицеkonzул, „јоно би се прије потврђивало у Цариграду него у Сарајеву.”⁷⁵ А босанском дефдердару Виет је рекао: „Чудно је то да Аустрија шаље једног генерала у мисију мира, а истовремено тајно шаље Русији 20000 хусара. Генерал је више подсјећао на уходу, него као гласник мира.”⁷⁶ Резоновање француског вицеkonzула у односу на Мајерхофера било је исправно. Сви извјештаји које је поднио послје свог пута били су шпијунског карактера.

Становништво у Босни није очекивало садејство Аустрије и Русије. Двојица Босанаца су овако разговарала: ако нас Руси нападну и крену преко Адрианопоља, ми не очекујемо од нашег сусједа ни најмање невоље.⁷⁷

У другој половини 1853. године, било је све више вијести које су потврђивале да ће Аустрија заузети неутралан став у руско-турском заплету. Француски вицеkonzул се и овдје умијешао. Он је изјављивао да Аустрија мора заузети неутралан став, јер ју на то присиљава Француска, која је намјеравала у Италију упутити војну силу да би с леђа могла напасти Аустрију ако би се она умијешала у рат на страни Русије. Једном муслиману који је дошао у Сарајево из Крајине је рекао: ускоро ће се аустријске групе поново сакупити на вашој граници. Ви не смијете први зацупати, већ морате мировати, али исто тако морате одбити сваки напад. У том случају можете рачунати на подршку Француске. Француска флота ће доплвити у далматинске луке као посматрачки корпус.⁷⁸

Бамил-паша је, исто тако, предузео мјере обезбјеђења у Босни. За вријеме свог боравка у Босни он је, 22. августа, одржао савјетовање угледних људи пашалука на којем је размо-

⁷⁵ ННStA W, P.A. XXXVIII/G.K. Сарајево, K-100. Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 14. јул 1853.

⁷⁶ Исто.

⁷⁷ Гаврановић, нав. дјело, 53—55.

⁷⁸ ННStA W, P.A. XXXVIII/G.K. Сарајево, K-100. Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 10. август 1853.

трено одбрамбено стање. Гамил-паша је одржао говор у којем је рекао да становништво мора да буде спремно да одбије сваки напад са стране; од Аустрије, за коју претпоставља да неће напасти Босну и од Србије и Црне Горе, за које претпоставља да ће искористити прилику и напасти Босну.⁷⁹

Као што се могло установити из извора, до септембра 1853, није вршено регрутовање у Босни. Ипак, ратна психоза је била свуда присутна. О рату се говорило свуда. Али је зато врло строго утјериван порез. Аустријски конзул је покушао да интервенише у смислу да строго утјеривање пореза није дјеловито, али му је одговорено: „Ви ипак нећете тражити да незадовољни Бошњаци (он је овдје мислио на муслимане) још и формално упуте захтјев Аустрији да освоји ову провинцију од њихове властите владе.”⁸⁰ Овакав став према аустријској политици у Босни није био појединачан став неких представника власти. То је аустријски конзул сазнао и из разговора са Дервиш-пашом који је био један од команданата турске војске у Црној Гори. Конзул га је посетио да би му честитао бајрамске празнике. Кад су разговарали о примјени танзимата, Дервиш-паша се није сложио са Танасковићевим мишљењем. Танзимат је облик републиканског уређења, наставио је паша, и као такав је несрећа за Турску. Сви покушаји цивилизације Османског Царства само воде слабљењу муслиманског елемента. Трговина нас разнежује, јер нас доводи у везу са другим народима. Ако бих ја морао водити Бошњаке у рат против Аустрије, они би пунили своје пушке барутом, али не и оловом.⁸¹ Сигурни смо да је Дервиш-паша био киван на Босанце, које је окривљивао за неуспјех војне у Црној Гори.

Ускоро су се оствариле прогнозе које су одавно наговјештавале рат Турске и Русије. Из Цариграда је дошао татарин, 16. октобра 1853, да обавијести босанског валију да су Турска и Русија у ратном стању. Слиједећег дана валија је муслиманском и хришћанском народу саопштио ову вијест, а истовремено је послао гласнике у сједиште кајмакама да се и тамо народ упозна. Одмах је почело сакупљање добровољаца, али нису биле истакнуте заставе као што је био случај приликом црногорско-турског рата. Валија је наредио муслиманском становништву да се одмах снабдије довољном количином муниције и храном за пет дана. Аустријски конзул је примијетио да босански муслимани нису били нарочито расположени за ратовање.⁸² Прво су уписивани добровољци којима је обећана плата од седамдесет пет пјастера (шест гулдена и четири крајцара). Од спахија

⁷⁹ Гаврановић, нав. дјело, 69—70.

⁸⁰ Исто, 73—74.

⁸¹ ННStA W, P.A. XXXVIII/G.K. Сарајево, K-100. Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 28. септембар 1853.

⁸² Исто, Сарајево, 19. октобар 1853.

је затражено да се и они припреме за рат.⁸³ Међутим, одзив добровољаца је био врло слаб.

Омер-паша, који је био главнокомандујући турских снага, наредио је Авни-паши да од Бошњака формира одред од 15 хиљада људи. Добровољце је, пак, требало тако сакупити што би се одредило колико која област треба да упише добровољаца. Уколико се ни тако не сакупи довољно ратника онда треба извршити регрутовање.⁸⁴ Тако је и Босна морала дати војне снаге за ратовање Турске у кримском рату. Отпала је могућност да ће Србија потпомоћи Русију у рату. Почетком децембра 1853. године, Омер-паша је обавијестио Хуршид-папу, да Босни не пријети никаква опасност од Србије. У исто вријеме, становништву Босне је прочитан ферман да је султан Абдул Мецид добио назив „гази“.

Нису се обистинили ни гласови да ће Фамил-паша бити постављен за босанског валију. Он је добио налог да иде у Цеду за намјесника. Тако је окончана његова мисија у Босни.⁸⁵

CAMIL PASHA'S 1853 MISSION TO BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

The two-year administration by Omer pasha in Bosnia and Herzegovina influenced only partially the appeasement of situation. After his retreat from Bosnia, the Austrian consul general describes again in his reports many irregularities and misuses done by the representatives of sultan's administration in Bosnia.

Istanbul government was eager to settle down the conditions in the Bosnian Pashadom and to secure peace and order at the border with neighbouring Austria. This is why Camil pasha was sent to Bosnia as commissary extraordinary.

Camil pasha was an authority on the situation at the Austrian-Ottoman border. He has been for a certain period of time the commander of the Beograd fortress and Austrian authorities remembered him as a reasonable man and the one ready to settle the differences peacefully. He was also an expert on the state of affairs in the Bosnian Pashadom, since in 1844 he was Bosnian vali.

⁸³ Гаврановић, нав. дјело, 79—80.

⁸⁴ HHStA W, P.A. XXXVIII/G.K. Сарајево, K-100. Атанасковић грофу Буолу. Сарајево, 2. новембар 1853.

⁸⁵ Исто, Сарајево, 7. децембар 1853; Исто, Сарајево, 21. децембар 1853.

Although his mission was announced already in the middle of 1852, he came to Sarajevo on January 2, 1853. He was kept in Bosnian Pashadom almost for a year. During that time he toured many cities. In all places he visited, or in the ones where he sent his people, he dismissed those persons from the administration who showed inability for state service or who violated state treasury. He attempted thus to secure the order at the border.

However, much more was expected from Camil pasha. Thus Austrian consul general Atanasković informed Camil pasha on the position of Christian population in Bosnia and Herzegovina, and submitted to him the complaints against the misuses by authorities and individuals. Moreover, he expected that Camil pasha was authorized to settle all disputes claimed by the Austrian consul general in Bosnia. However, Camil pasha did not go deeper into those issues which, immediately before the Crimean War, could disturb even more the population in Bosnia and make worse the already difficult situation of the Ottoman Empire. Therefore he limited his actions only to settle the issues which were to the benefit of the population in Bosnia.

